

YUSUF AKÇURA VE KUZEY TÜRKLERİ

YUSUF AKÇURA AND THE NORTHERN TURKS

Doç. Dr. Ahmet KANLIDERE

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet: Kazan Tatarı bir aileden gelen Yusuf Akçura, Osmanlı ve Rusyalı Türk aydınlar arasında yoğun ilişkilerin olduğu bir dönemde yaşamış, bu ilişkilerin içinde aktif olarak yer almış bir aydın, düşünür ve yazardır. İki dünyayı da iyi bilen biri olarak, Akçura'nın Rusya Türkleri hakkındaki yazıları ve çözümlenmeleri çok önemlidir. Onun hakkında yapılan çalışmalar daha ziyade Türkiye odaklı olup yazarın belli başlı birkaç eseri etrafında yoğunlaşmakta, Rusya Türklerine ilişkin yazdıkları ihmal edilmektedir. Dolayısıyla, bu makale onun Rusya Türkleri arasındaki fikir hareketleri hakkındaki çözümlenmeleri, Osmanlı aydınlarında gördüğü bazı önyargılara dair eleştirileri, Türk tarihinin yeniden yazılmasına yaptığı katkıları ve Türkçülük fikrinin evrimi hakkındaki görüşleri gibi konuları inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Akçura, Rusya Türkleri, Kazan Tatarları, Türkçülük, Ceditçilik.

Abstract: Yusuf Akçura, a northern Turk in origin, thinker and writer, lived in a time of turmoil and witnessed events that shook the World. Most of his time passed in a period when the Turks of the Ottoman Empire and Russia experienced a close relationship. He actively participated in these relationships as a leading intellectual and a political activist. As a person who closely knew the situation of the Turks of the Ottoman Empire and Russia, he often compared, criticized and commented on the intellectual and political developments. Studies rather focused on his writing about Turkey and ignored his writing on the Turks on Russia. Therefore, this study focused on his writings and analysis on the intellectual movements among the Northern Turks, his criticisms on some prejudices of the Ottoman intellectuals, his contributions of rewriting the Turkish history and the evaluation of his thoughts of Turkism.

Key Words: Yusuf Akçura, the Turks of Russia, Kazan Tatars, Jadidism, pan-Turkism.

Yusuf Akçura (1876-1935), elli dokuz yıllık ömründe dünyayı sarsan olaylara şahit olmuş bir Osmanlı Türk aydını, düşünürü ve yazarıdır. Rusya Türkleriyle yoğun ilişkilerin olduğu bir dönemde yaşamış, bu ilişkilerin içinde yer almış, hatta birçoğunda liderlik rolü oynamıştır. Rusya'da yaşayan Türklerle Osmanlı Türklerinin dünyası apayıydı. Dolayısıyla, her iki dünyayı da iyi bilen biri olarak, Akçura'nın bu konudaki yazıları ve çözümlemeleri çok önemlidir. Bu çalışmada onun Rusya Türkleri konusunda yazdıklarını tespit etmeye ve irdelemeye çalıştık.

Araştırmalarımız sırasında Akçura'nın eserlerinin tam bir bibliyografyasının yapılmamış olduğunu gördük. Akçura'nın şimdiye kadar yazılmış en iyi biyografisi, François Georgeon'un *Aux origines du nationalisme turc, Yusuf Akçura (1876-1935)* (Paris, 1980) adlı eseridir.¹ Yazarın kendisinin de ifade ettiği gibi, bu çalışmanın odağı Türkiye olup Akçura'nın Rusya'ya ilişkin yanı derinlemesine incelenmemiştir. Başka çalışmalar daha ziyade yazarın belli başlı birkaç eseri etrafında yoğunlaşmakta, diğerleri ihmal edilmektedir. Bunun bir sebebi, eser ve makalelerinin bulunup şu âna kadar tam bir külliyyatının yayınlanmamış olmasıdır. Onun fikirlerini bütünsel olarak görmek için bu şarttır. Söylemlerin ve şartların tamamen değiştiği II. Abdülhamid dönemi, II. Meşrûtiyet ve arkasından Cumhuriyet dönemlerinde yazdıklarını takip etmek önemlidir.

Akçura'nın yazılarını incelerken kronolojik sıraya uymaya çalıştık, zira maksadımız onun fikrî evrimini ve entelektüel macerasını da takip etmektir. Rusya Türkleri arasındaki fikir hareketleri hakkındaki çözümlemeleri, Osmanlı aydınlarında gördüğü bazı önyargılara getirdiği eleştiriler, Türk tarihinin yeniden yazılmasına yaptığı katkılar ve getirdiği yorumlar, Türkçülük fikrinin evrimi gibi konular bu çalışmanın odağını oluşturacaktır.

Akçura ve Kuzey Türklerinde Dinî Uyanış

Akçura'nın ilk kalem tecrübesi, Kuzey Türklerinin ünlü âlimi, tarihçi ve dinî ıslâhatçı Şihabüddin Mercanî'nin (1818-1889) kısa bir hayat hikayesidir. Bu, "Kazan Ulemâsından Mercanî Efendi" adını taşıyan iki imzalı, yorumsuz, olguları nakleden kısa bir yazıydı.² Mercanî'nin şâkirtlerinden, onu yakından tanıyıp samimi bir hürmet duyan (büyük bir ihtimalle de Kazanlı) Abbas Efendi ile

¹ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev.: Alev Er, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1986.

² Y. Akçurinin ve Abbas, "Kazan Ulemâsından Mercanî Efendi," *Malûmat*, XXIII/69, 20 kânûn-ı sâni 1312 [1 Şubat 1897], s. 421-422.

birlikte yazmıştır. Akçura, Rusya'ya gittiğinde, Kazan'ın meşhur âlimlerinden Şihab Hazret (Mercanî), Kayyum Abzî (Kayyum Nâsırî) ve Âlimcan Hazret (Barudî) gibi zâtları ziyaret etmiş, onların kitaplarını toplayıp İstanbul'a geri dönmüştü. "Rusya'da yaşayan Türkleri pek tanımayan ve onlara önem vermemeyen İstanbullu kardeşlerimize onları az da olsa tanıtmak istiyordum"³ der.

Akçura, 1912 yılında, Mercanî'nin doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla yayınlanacak olan armağan kitabına konulmak üzere kendisinden yazı istenince, Mercanî bahsini yeniden ele alır. 1881 yılında hac vesilesiyle İstanbul'a uğrayan ve Osmanlı ulemâsından önemli kişilerle görüşme yapan Mercanî'nin bu ziyareti hakkında Türk basınında çıkan yazıları derleyip bunları değerlendiren bir makale yazmak istiyordu. Ancak, bütün aramalarına rağmen İstanbul basınında onun hakkında kendisinin Abbas Efendi'yle beraber yazdığı yazıdan başka bir şey bulamaz. Bu araştırması sırasında Osmanlı kütüphanelerindeki tertipsizlikten şikayet eder. Gazete ve dergilerin toplandığı bir kütüphane olmamasına üzülür. Petersburg'daki büyük kütüphaneye denk olması icap eden Hamidiye (şimdiki Beyazıt Devlet) Kütüphanesi'nde Mercanî'nin vakfettiği kitapların bile yanlış isimle kayda geçirildiğini görür. Daha sonra da işaret edeceğimiz gibi, Rusya Türkleriyle Osmanlı Türkleri mukayesesi Akçura'nın yazılarında daima göze çarpar.

İşin ilginç yanı, "Şihabüddin Mercanî'nin İstanbul'da" başlığını koyduğu konuda yazacak pek bir şey bulamaz. Onun fikrinde, Şihabüddin Mercanî, Türklerin son dönem tarihindeki dinî teceddüd (Reformation) hareketinin en büyük öncüsüdür (*précurseur* tabirini kullanıyor). Müslüman dünyasında daha yarım asır boyunca dinî ve fikrî bir inkılap, bir teceddüt olacaktır diye düşünüyordu. Hıristiyan dünyasında dinî teceddüt hareketi kuzeyden ve en son Hıristiyanlığı kabul eden halk arasından çıktığı gibi, İslam dünyasının dinî teceddüdünün de Kuzey Türkleri arasından çıkacağı kanaatindeydi. Ancak, Hilafet merkezi dinî yeniliğe asla izin vermiyordu. Şihabüddin Mercanî, İstanbul'da Cevdet ve Münif Paşaları ziyaret etmiş, onlarla oturup söyleşmişti. Diğer Osmanlı ulemâsına göre çok daha bilgili olan bu "çinovnikler" (devlet memuru, bürokrat), din müceddidi Şihabüddin Hazret'i görmemiş, daha doğrusu görememişlerdi. Bu yüzden, Şihab Hazret'in Hilâfet merkezinde geçirdiği zamandan bahsedecek fasıl oldukça renksiz olmaya mecburdu. Zira, dinî merkezler, dinde muhafazakârdılar; dinî

³ Akçuraoğlu Yusuf, "Şihabüddin Mercanî İstanbul'da," *Mercanî*, nâşiri: Salih b. Sâbit Ubeydullin, Kazan: Maarif Matbaası, 1333, s. 420.

yenilikler (reformlar) bu merkezlerde başarılı olamamışlardı. Hıristiyanlığın reformasyonu da Roma'dan çok uzaklarda ortaya çıkmıştı.⁴

İslam'da reform fikri Akçura'nın ilk yazılarında önemli bir yer tutar. İslam dini, büyük Türk milliyetinin oluşmasında önemli bir unsur olabilirdi. "İslam, Türk-lüğün birleşmesinde şu hizmeti yerine getirebilmek için, son zamanlarda Hıristiyanlıkta olduğu gibi, içinde milliyetlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmelidir" diyor, hatta bu değişmeyi bir zorunluluk olarak görüyordu.⁵ XIX. Asrın ikinci yarısında, Müslüman aydınları etkileyen İslam reformcusu Cemaleddin Efganî'nin biyografisini yazarken ondan büyük bir hayranlıkla söz ediyordu. Onu "dine aykırı gibi gösterilmek istenen milliyet fikrinin şiddetli bir taraftarı" olarak takdim ediyordu. Efganî'nin *Türk Yurdu*'nda yayınlanan "Vahdet-i Cinsiye ve Irkiye Meselesi" adlı makalesinin bu düşüncüyü açık bir şekilde ortaya koyduğunu söyler.⁶

Dinî konularda münâzaranın serbest olması meselesinin İslam ulemâsı için son derece önemli olduğunu düşünüyordu. Hatta, bu konuda 1906'da *Dinî Münâzaralarda İrkinçilik Hakkında* adıyla Tatarca yazıp Kazan'da bastırıldığı bir risalesinin olduğunu kendisinden öğreniyoruz.⁷ Yine bu yıllarda (1907'de), dinî reformcu fikirleriyle tanınan Kazan ulemâsından Âlimcan Barudî'nin (1857-1921) hayat hikayesini kaleme alır ve risale şeklinde yayımlar.⁸

1907 yılı başlarında, Kazan Vilayet Hapishanesi'nde iken (sosyal demokrat gruba dâhil olmak ve o grubun fikirlerini Tatarlar arasında yaymakla suçlanıyordu), Cuma günleri Müslüman arkadaşlarıyla beraber ibadet ediyordu. Hapishane hayatının verdiği tutukluluk duygusu ve sinir buhranı içinde olduğu günlerde, bir Cuma günü imamın vaazını dinlerken, imamın okuduğu bir ayet onu son derece duygulandırıyor: "Senin saadetin için göğsünü genişletmedik mi? Senden yükünü hafifletip kaldırmadık mı? Öyle ki, sırtını çatırdatıp bükmüştü. Senin şanını yükseltmedik mi? Demek ki, zorlukla beraber kolaylık var. Evet,

⁴ Yusuf Akçura, "Şihâbüddin Mercânî İstanbul'da," s. 425-426. Akçura, 1928'de Mercanî biyografisini bir kez daha kaleme alır. Bu defa Mercanî için daha değişik bir yorum getirir: Onu milliyetçilik şuurunun Kuzey Türklüğü içinde meydana gelmesine (*Tercüman* gazetesinden sonra) ilk hizmet eden büyük adam olarak takdim eder. Mercanî'nin fikirlerinin değişik zamanlarda farklı farklı yorumlanması hakkında bkz. Ahmet Kanlıdere, "Mercânî," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, İstanbul, 2005, s. 169-172.

⁵ Akçuraoğlu Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul, 1327.

⁶ Yusuf Akçura, "Şeyh Cemaleddin Efganî", *Türk Yurdu*, VI/8, 12 Haziran 1330 [25 Haziran 1914].

⁷ Lamelif [Yusuf Akçura], "Medreselerin İslahı," *Sırat-ı Müstakim*, IV/79, 25 Şubat 1325 [1909], s. 8.

⁸ Akçuraoğlu Yusuf, *Damulla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*, Kazan: Matbaa-i Şeref, 1907, 64 sayfa.

muhakkak güçlkle beraber bir kolaylık var” mealindeki ayeti duymaktan, tarifi kâbil olmayan bir semavî zevk duyduğunu yazıyordu.⁹

Akçura'nın medreselerin ıslâhı konusundaki fikirleri de İslam reformcularıyla paralellik göstermektedir. Müslüman âlimlerin görüş, nüfuz sahibi ve cesaretli olanları (Hindistan'da Aligar İslam Üniversitesini kuran Seyid Ahmed Han, Kazan'da Muhammediye Medresesi'ni açan Âlimcan Barudî, el-Ezheri ıslaha kalkışan Muhammed Abduh, Orenburg'da Hüseyniye Medresesinden Rızaeddin b. Fahreddin) medreselerin zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden yapılanması gereği üzerinde durmuşlardı.¹⁰

Kafkasya Müslümanları başka bir yol tutmuşlardı: Bir zamanlar İstanbul'da düşünüldüğü gibi medreseleri kendi mukadderâtına terk edip onları ıslâhtan vazgeçerek sadece modern okullar açmak daha kolay geliyordu. Ancak, Akçura bunu doğru bulmuyor, en uygun yolun Volga (Tatar-Başkurt) Türklerinin tuttuğu usûl olduğuna inanıyordu: medreseler zamanın gereklerine göre ıslâh edilmeliydi.¹¹

Akçura, Osmanlı devlet ricâlinin son dönemde yaptıkları hatalardan en büyüğünün medreseleri ihmal etmeleri olduğu görüşündeydi. II. Mahmut ve halefleri zamanında Osmanlı devletinin siyasî ve içtimaî teşkilatı baştan ayağa yenilenmeye ve ıslah edilmeye uğraşılırken, medreselere dair ciddi bir girişim yapılmadığını söyler.¹² Eğitim yeni baştan, yeni temeller üzerine tesis ve tanzim olunurken, medreselerin varlığı unutulmuş gibiydi. Daha doğrusu, medreseler sırf din öğrenmeye mahsus kurumlar olarak görülmüş, modern ilimlerin öğretilmesi için büsbütün ayrı teşkilatın lüzumuna inanılmıştı.

Halk katında en çok sözü dinlenen kimseler, yani İslam uleması, kendi haline bırakılmıştı. Medrese talebeleri, sekiz-on asırdan beri dünyanın görüp geçirdiği değişikliklere yabancı bir halde yetişip çıkıyorlardı. Diğer taraftan, küçük bir kesim modern okullarda, rüştiye ve idadîlerde eğitim görüyorlardı. Böylece, dünyaya büsbütün ayrı açılardan bakan iki farklı zümre orta çıktı. Bu iki sınıfın

⁹ A.Y., *Mevkûfiyet Hâtıraları*, İstanbul, 1330 [1914], s. 11. Bu risale iki defa Latin harflerine aktarılmıştır. 2002'de yapılan Şefika Akile Durukan'ın çevirisinde birçok okuma hatası vardır: “Yusuf Akçura'nın Mevkûfiyet Hatıraları,” *Tarih ve Toplum*, 217, Ocak 2002, s. 4-12. Erdoğan Mura tarafından hazırlanan aktarım tercih edilmelidir: *Yusuf Akçura: Hatıralarım*, İstanbul: Hece Yayınları, 2005, s. 71-98.

¹⁰ Lamelif [Yusuf Akçura], ‘Medreselerin İslahı,’ s. 8.

¹¹ Akçuraoğlu Yusuf, “Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair,” *Sırât-ı Müstakim*, II/39, 21 Mayıs 1325, s. 203.

¹² Lamelif [Yusuf Akçura], ‘Medreselerin İslahı,’ s. 5. Rusya Türklerinde dinî reform hareketinin önde gelen simalarından Musa Carullah Bigi (1875-1949) de aynı fikirdedir.

birbiriyle anlaşması imkânsız gibiydi. Bunun üstüne, önceleri medrese mezunlarına tahsis edilen bazı devlet makamları, modern okulların kurulmasıyla bu okullardan mezun olanlara verilmeye başlanmıştı ve bu yüzden araya bir de iktisadî rekabet girmişti. Müslümanların çıkarlarına çok aykırı olan bu ihtilafların Osmanlı toplumunun Tanzimat başlarından beri gelişme hızına engel olan sebeplerin başında geldiğini savunur.¹³

Rusya'daki medreselerde ilimler zamanın beş altı asır öncesindeki halde okutulmaktaydı. Bununla beraber, son zamanlarda Rusya medreselerinde eğitim usûlleri tenkit edilmeye başlanmıştı; çağdaş ilmî nazariyelere uygun bazı eserler ortaya çıkmaktaydı. Akçura da bu terakkiperver harekete hizmet etmek amacıyla, Kazan şehrindeki ıslah edilmiş Muhammediye Medresesi'nde zamanın ilmî fikirlerine uygun tarih ve coğrafya dersi vermeye çalışıyordu. Orada verdiği derslerin notlarını *Ulûm ve Tarih* (Kazan, 1906) adıyla bastırmıştı. Risalenin dili Osmanlı Türkçesine çok yakındır. Zaten, eserin girişinde “birçok hususta üstadım olan İsmail Mirza Gasprinski'nin ‘lisân-ı umûmî’ [ortak dil] dediği Türkçe ile yazılmasını makul buldum” demektedir.¹⁴ Burada, “ortak dil”den kastedilen, sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesidir.

İsmail Gaspıralı ve Kuzey Türklerinin Medenî, Fikrî ve Siyasî Hareketleri

Akçura'nın fikrî gelişiminde İsmail Gaspıralı'nın ayrı bir yeri vardır. Bunu kendisi de değişik vesilelerle dile getirir. 1912'de yazdığı “Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski” adlı biyografi makalesinde¹⁵ Gaspıralı'yı mükemmel bir muallim, mütefekkir bir yazar, çok kabiliyetli bir gazeteci ve hiç yorulmak bilmeyen bir halk hizmetkârı olarak tasvir eder. Gaspıralı'nın ilk eğitimine dikkat çeker: Asıl millî terbiyesini tatil günlerini aralarında ve sofralarında geçirdiği kişilerle nasyonalist bir Rus ailesinden, o zamanlar Rus milliyetçiliğini kabartmak üzere devamlı Türklere saldıran *Moskovskie Vedemosti* adlı gazeteden ve bu gazetenin meşhur şoven yazarı İvan Katkof'tan almıştı. Yani, Pan-slavistlerin Türk düşmanlığı onda millî bilinç duygusu uyandırmıştı. Gaspıralı'nın Osmanlılara hizmet ve yardım etmek düşüncesinde olduğunu, fakat Bâb-ı Âlî'nin “malum savsaklama, uzatma, bıktırıp usandırma siyasetine” çarptığını ve Girit yerine Paris'e gittiğini yazar.

¹³ Lamelif [Yusuf Akçura], ‘Medreselerin Islahı,’ s. 7.

¹⁴ Yusuf Akçuraoğlu, *Ulûm ve Tarih*, Kazan: Haritanof Matbaası, 1906, s. 2.

¹⁵ Akçuraoğlu Yusuf, “Türklerin Büyük Muallim ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski,” *Türk Yurdu*, 11/10, 6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912], s. 690-695.

İsmail Bey'i en iyi anlatan tabirin "muallim" olduğunu düşünüyordu ve bu kelimeyi seçmesi tesadüfî değildi. "Muallim", Hıristiyan alimlerin hazret-i İsa'dan bahsederken kullandıkları tabirdi. Kuzey Türklerinin fikrî ve sosyal hayatında büyük bir inkılâbın ortaya çıkması, İsmail Gaspıralı'nın düşüncesinin ürünüydü. Bu bakımdan İsmail Bey bir inkılapçı ve Batı medeniyetindeki *Reformateur* anlamında bir mücedditti. Doğu'da sadece dünyevî (*laique*) olan muallim ve mücedditleri hiç hatırlamadığını söyler. Doğulular dinî bağlardan alâkalarını kestikleri zaman sosyal değerleri de inkâr ediyorlar ve maddî veya manevî sırf ferdî kıymetleri hesaba alan mutasavvıf, Epikürcü veya kelbî (dünyaya asla önem vermeyen ve kalenderâne yaşayan filozoflar) oluyorlardı. İsmail Bey bu hususta bir istisna teşkil ediyordu: İsmail Bey'in sosyal ve siyasî fikirleri dünyevî idi. İsmail Bey, çağdaş insanlığa görece mutluluğu en fazla oranda kazandırabilen medeniyetin Batı medeniyeti olduğu kanaatindeydi. O, Türklerin, Müslümanların millî ve dinî şahsiyetlerinden büsbütün ayrılmaksızın Batılılaşmalarını ister. Elifbanın öğretilme metodu meselesinden kaynaklanmış gibi görünen "usûl-i cedid" tartışması aslında Kuzey Türklüğünün Batıcıları ile terakkiperverlerinin çatışmalarının tarihiydi. İsmail Bey bu fikrî ve sosyal akımın yalnız reisi değil, aynı zamanda yaratıcısıydı.¹⁶

Akçura, İstanbul'da tahsilde bulunan "Rusyalı İslam Talebesi Cemiyeti"nin rehberliğinde düzenlenen bir konferansta yine İsmail Gaspıralı'nın önemini vurgular. Rusya Türklerinin fikrî, kültürel ve siyasî hareketlerini 1883'ten itibaren, yani İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* gazetesi ile başlatır. 25 yıllık bu fikir hareketini iki devreye ayırır: 1905'e kadar olan 22 yıl ve önemi sebebiyle buna karşılık gelecek son 3 yıl. 1883 yılında Rusya'daki üç kümede (İdil-Ural, Kafkasya ve Türkistan'da) bulunan Türklerin medenî, fikrî durumları ve siyasetçe olan düşünceleri, hareketleri iki merkezin etkisi altında bulunuyordu: Buhara ve Meşhed. Buralarda eskiden beri tanınan medreseler vardı. Bunların eğitim usûlü altı yüz yıldır pek değişmemişti. Bu iki merkez, fikrî değişmelerden uzak olduğundan, buralar dünyadaki gelişmelerden habersiz bulunuyorlardı. Dolayısıyla bunlardan Rusya Türklerine akıtılan düşünceler eski fikirlerdi. Oradan medeniyet alan Rusya Türkleri skolastik zincirleriyle bağlı idi. Buhara ve Meşhed terbiyesi bunların hayatlarına bir sınır çizmişti. O sınır içinde Rusya Türkleri rahat yaşıyorlardı. Fakat bazı kimseler farklı düşünmeye başlamıştı: İş

¹⁶ Akçuraoğlu Yusuf, "Muallime Dair", *TY*, VI/12, 27 Teşrîn-i sâni 1330 [10 Aralık 1914], s. 2409-2412.

böyle devam ederse az zaman sonra geri kaldıkları gibi, ellerindeki sanayi ve ticaretin de gideceğini görüp anlıyorlardı.¹⁷

İsmail Bey Gaspıralı gazetesinin daha ilk nüshasından itibaren: “Eğer biz böyle gidecek olursak Rusya’daki Türklerin istikbali karanlıktır” diyordu. Bu karanlık istikbali aydınlatmak üzere derhal bir program belirlerdi. Özeti şu idi: 1. *Mekteplerin, medreselerin ıslâhu*: İsmail Bey’in nazarında ıslâhın manası İslam dinini muhafaza ederek Avrupalılaşmaktır: Tahsil görenlerimiz Avrupalıların hayatın bütün ayrıntılarındaki marifetlerini öğrenmeli ve karşı durmalıyız; yoksa hayatta yenileceğiz. Yenilmek ise milletçe mahvolmak demektir. 2. *Dilin birleştirilmesi*: Rusya’daki türlü adlarla anılan, fakat esâsen kardeş Türk olan kavimler şimdiki ayrılıkta devam ederse etraflarını kuşatan Slavlık denizi dalgalarıyla aşına aşına yok olurlar. Ayrılık bitirilmelidir. Bunun için her şeyden evvel dil birleştirilmelidir. Bütün dünyadaki Türkler Arap ve Acemceden çalma lüzumsuz sözlerden vazgeçmeli. Yalnız bir edebî dilleri olmalı. O dil ile hepsi anlaşabilmeli. 3. *Kadınlarımız da unutulmamalı*: Onların talim ve terbiyesine erkeklerin talim ve terbiyesi kadar dikkat etmeliyiz. Eğer kadınların anlayış seviyesi erkeklerinden aşağı kalırsa yine toplum devam edemez. 4. *Milliyetin fikrinin en güçlü dayanağı dindir*: Dolayısıyla Dinî İdare’miz ıslah olunmalıdır. 5. *Rusçayı mutlaka mükemmel bir şekilde öğrenmeliyiz*: Bu, Avrupa malumâtından yararlanmak için önemli bir vasıtamızdır. Rusça ile Rusya’nın siyasî ve iktisadî hayatına karışabiliriz. Akçura, Gaspıralı’nın esas fikirlerini bu şekilde sıraladıktan sonra, programın ana noktasının eğitimde odaklandığına dikkat çeker.¹⁸

Akçura, bu 22 senelik zamanda Rusya Türklerinin iktisadî bakımından, oradaki fikirler derecesinde gelişme göstermediklerini söyler. Aksine Türklerin Çin ve Rusya arasında ticaret günden güne azalıyor, Kazan havzasındaki sanayi eksiliyordu. Hatta, Buhara’ya, Kafkasya’ya Avrupa malı girerek yerli işler karşısında üstünlük sağlıyordu. Bunun sebebini fikrî gelişme bakımından geri kalmaya bağlar. Avrupa’nın sanayiine, iktisadî hücumuna karşı koymak için fikri gelişmelerin hiç olmazsa yarım asır evvel başlamış olması gerekirdi diye düşünür.¹⁹

1905’te başlayan ikinci devrede fikrî hareketten ziyade siyasî faaliyetlerin öne çıktığına dikkat çeker. Japonlar karşısında uğranılan yenilgiler Rusya’da ahalinin çoğunu hükümet şeklinde değişiklik fikrine sevk etmiş, bu da büyük bir

¹⁷ Akçuraoğlu, “Rusya’da Sâkin Türklerin”, s. 202.

¹⁸ Akçuraoğlu, a.g.m., s. 202.

¹⁹ Akçuraoğlu, a.g.m., s. 203-204.

inkılâp hareketine yol açmış ve bu hareket 1905 yılında çok genişlemişti. “O derece ki Rusya Türkleri bile kımıldandılar” diyerek Rusya Türklerinin bu hareketlerde en son sıralarda olduğunu ifade eder. İnkılap hareketi güçlendikçe Rusya Türklerinin katılımları da arttı. “Bir dereceye geldi ki Türkler toplanıp kendi ihtiyaçlarını hakkında konuşmağa bile cesaret ettiler. Hatta bu toplantılara katılmak üzere, Semerkand, Kaşgar gibi uzak yerlerden temsilciler gönderildi” der. Her taraftan ihtiyaçlarına dair birçok dilekçe Rusya hükûmetine veriliyordu. En çok istedikleri, Rusya’daki diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip olmaktı. Ayrıca, II. Katerina zamanında oldukça geniş ayrıcalıklara sahip oldukları halde zamanla bu ayrıcalıkları kaybeden Dinî İdare’lerine eski haklarının geri verilmesini istiyorlardı. Son olarak, esasen ve fiilen Müslüman oldukları halde Hıristiyan sayılan dindaşlarının resmen Müslüman sayılmalarını talep ediyorlardı.²⁰ Akçura, bütün bu siyasî gelişmeleri içten bilen biri olarak kısa ve özlü bir şekilde anlatmaktadır.

“Tatar” Algılaması ve Türk Tarihinin Yeniden Yazılması

Osmanlı gazeteci ve yazarlarından Ebüzziya Tevfik (1849-1913) Bey’in, 1911 yılı Mart ayı ortasında *Servet-i Fünûn*’da yayınlanan bir yazısında Tatarlar aleyhine sarf ettiği bir cümle bazı gençler arasında tepkiye sebep olur. Ebuzziya Tevfik şunu söylemişti: “Zaten Moskof damarlarına ara sıra dökülmüş olan Tatar kanları, bu kavmi –zâhiren ne kadar temeddün ederse etsin- daima hunharlığa sevk edecektir.” Tatarlara ve dolayısıyla Türklere hakaret olarak algılanan bu sözlerden incinen gençler, yazarı protesto etmek isterler. Hatasını düzeltilmesi beklenirse de, yazar buna yanaşmaz ve bir sonraki yazısıyla önceki sözlerini bir şekilde savunur.

Bunun üzerine Akçura, verdiği konferansla yazarın iddialarını ve Tatarlar hakkındaki önyargıları konu alan bir konuşma yapar. Bundan altı sene kadar önce Rus Millet Meclisinde (Duma’da), Kadet (Meşrûtiyetçi Demokrat) partisinin ileri gelenlerinden Radiçef Cengiz Han hakkında yaptığı olumsuz benzetme yaptığında, Akçura Tatar temsilcisi sıfatıyla karşı çıkmıştı. Sonra Radiçef, derhal hatasını düzeltilmiş ve kendisinden özür dilemişti. Ebüzziya Tevfik’in ise hatasında ısrar etmesini yadırgar. Konuşmasının devamında, Türk ve Tatarın

²⁰ Akçuraoğlu, “Rusya’da Sâkin Türklerin,” *Sırât-ı Müstakim*, II/40, 28 Mayıs 1325, s. 210.

aynı millet olduğunu ve Tatarların zannolunduğu gibi vahşî bir kavim olmayıp medeniyete önemli katkılarda bulduklarını ileri sürer.²¹

Osmanlı aydınlarındaki “Tatar” imajı, olumsuz bir anlam taşıyordu ve kökleri Müslüman tarih yazımına dayanıyordu. Bu gelenek, Osmanlı tarih yazarlarına, oradan da son dönem Osmanlı aydınlarına geçmiştir. Avrupa’da yapılan Türko- loji araştırmaları ve diğer tesirler sonucunda Türklük bilinci bir şekilde uyanan bazı Osmanlı aydınları, özellikle Rusya kökenli aydınlar Cengiz ve Timur’u olumlu olarak yansıtmaya başlamışlardı. Akçura’nın özellikle bu konuya eğildi- ğini görüyoruz.²²

Daha 1905 yılında Türk-Tatar ordularının Rusya’da hakimiyet kurmasından ve olumlu tesirlerinden bahsediyordu.²³ 1910 yılında ise “Türkler ve Slavlar” baş- lığıyla bu konuda müstakil bir makale yayınladı.²⁴ Burada, Türklerin Orta Asya yaylasından çıkarak batı Asya ovasına doğru akmalarından, önlerine çıkan Hazar Denizi ve onun arkasında yükselen Kafkas dağları engelini onları iki kola ayırmasından ve bu kollardan birinin Hazar’ın kuzeyinden geçerek doğu Avrupa ovasını kaplamasından, diğer bir kolun güneyde Horasan ve Azerbaycan’dan geçerek Anadolu’yu istila etmesinden söz ediyordu. Kuzey kolunun orta Avrupa ormanlarında Slavlara rast geldiklerini ve bu tarihten itibaren atlı ve göçebe Türklerle yaya ve oturak Slavlar arasındaki tarihî çatışmanın başladığını ifade ediyor.

Türklerin batıya doğru yayılmasında en önemli dönemin, Cengiz Han evladının zamanı olduğunu belirtir. Batu Han ve çocuklarının kurdukları Altın Ordu ha- kimiyetinin iki yüz yıldan fazla Rusya’yı yönetmelerinden bahseden yazar, asıl konuya girer. Altın Ordu’nun Slavlar üzerinde yüzeysel bir hakimiyet kurduğu- nu, hanların Rusların din işlerine ve iç idarelerine asla karışmadıklarını, din adamları ve knezleri yerlerinde bıraktıklarını özellikle belirtir. Yazar daha sonra, Türklerin güney kolunun, Batu Han’dan iki yüz sene kadar sonra, Anado- lu’dan Balkanlar’a geçmelerinden ve burada yine Slav kavimleriyle karşılaşma- larından söz eder. Osmanlı Türklerinin güney Slavları üzerindeki hâkimiyetinin

²¹ Akçuraoğlu, “Türk ve Tatar Birdir, Türkler Medeniyete Hizmet Etmiştir,” *Altın Armağan*, İstanbul, 1328, s. 37-59.

²² Bkz. Akçuraoğlu Yusuf, “Léon Cahun ve Muallim Barthold’a göre Çingiz Han, I-IX”, *Yürk Yurdu*, I, 1327-1328, s. 17-22, 47-53, 78-82, 114-116, 139-144, 177-183, 202-206, 240-244, 268-272, 303-307, 326-330; T.Y., “Cemiyet-i Turaniye ve Asya Tarihinde Turanîler,” *Türk Yurdu*, II, 1328, s. 415-423.

²³ Akçuraoğlu, “Rusya İhtilâline Dair,” *Eski Şûrâ-yı Ümmet’de Çıkan Makalelerinden*, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329, s. 48-60. 14 Eylül 1905’te yazdığı makalenin yeniden neşridir.

²⁴ A.Y., “Türkler ve Slavlar,” *Sirât-ı Müstakim*, IV/104, 19 Ağustos 1326/1 Eylül 1910, s. 453-457.

de Kuzey Türklerinden pek farklı olmadığını belirtir. “Onlar da yerlilerin din işlerine, siyasî ve sosyal teşkilatlarına çokluk karışmazlar, vergi almakla yetinirlerdi” der.²⁵

Akçura, kuzey ve güney Türkleri arasındaki irtibatı engelleyen unsurlara dikkat çeker. Hazar denizi, Kafkas dağları ve Karadeniz gibi coğrafi engellerin bu irtibata mâni olduklarından bahseder. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethederek Karadeniz’in kilidini eline almasından sonra, Kırım Hanlığı süvarisinin bu irtibatı kurmayı başardığını yazar. Bu sırada Kuzey Türklerinin zayıfladıklarını ve Rus tahakkümüne düşmek üzere olduklarını, ancak henüz Osmanlı Türklerinin onlara yardım etmelerinin mümkün olduğunu, fakat Osmanlı hanlarının yaklaşan tehlikeyi fark etmediklerini, Kuzey Türklerinin Slavlar tarafından yenilip mahvedilmesinden daha sonra kendilerinin de zarar göreceklarini düşünemediklerini ileri sürer; kuzey Slavlarının daima Türkler aleyhine genişlemelerinden, Balkan Slavlarını himaye politikasını takip etmelerinden bahseder.²⁶ Bütün bunları Türklük noktasından açıklayarak, Rus yayılmasının Kuzey, Kafkasya, Türkistan Türklüğünü hükmü altına aldıktan sonra, Güney (Osmanlı) Türklüğünü de tehdit eder duruma gelmesini anlatır. Slavlık, hükmü altına aldığı Türklere, daha önce Türklerin Slavlara davrandığı gibi davranmıyordu; Türkler Slavların dinine, âdetlerine, sosyal yapılarına hiç ilişmemişlerdi. Slavlar ise tam aksine Türkleri Hıristiyanlaştırmaya, Slavlaştırmaya, dağıtmaya, kısacası yok etmeye çalışıyorlardı: Orta Asya sahralarına, Kafkas ovalarına, devamlı Ortodoks misyonerleri gönderiliyor, millî mektepler kapatılıp Slavlığa asimile etme mektepleri açılıyordu. Rus göçmenleri gönderilip yerliler sıkıştırılıyor ve dağıtılıyordu. Rusya’nın Avrupa kısmında yaşayan Türkler, sosyal bakımdan Ruslardan pek az farklı hâle gelmişlerdi. Sırbistan’da, Karadağ’da Türk hiç kalmamıştı. Bulgaristan’da Türklerin durumu günden güne dayanılmaz bir hal alıyordu. Yazar, sözlerini şu uyarı ile bitirir: “Eğer Türkler, özellikle Osmanlı Türkleri, Fatih ve Kanunîler zamanında olduğu gibi bu sefer de geleceği düşünmek istemezlerse, Türklük kuvvetinin birleştirilmesi için çareler aramazlarsa, Slavlığın tarihî düşmanlarıyla birleşip bir tedbir kurmazlarsa, Slavlığın yarım asırdan beri devam eden kuşatma ve ayırma hareketi başarıyla sonuçlanır.”²⁷

²⁵ A.Y., a.g.m., s. 454.

²⁶ A.Y., a.g.m., s. 454-455.

²⁷ A.Y., a.g.m., s. 455-456.

1911 yılı sonlarına doğru, Cengiz Han hakkında epey uzunca bir makale serisi kaleme alır. Burada Akçura'nın Cengiz Han'a duyduğu sempati açık bir şekilde görülmektedir. Halbuki, geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığında Moğol veya Tatar fetihleri, hesapsız ve vahşî orduların batıya akıntısı, insan denizinin idraksiz bir şekilde taşması şeklinde tasvir edilmekteydi. Bu bağlamda, Osmanlı tarihçisi Abdurrahman Şeref Bey'in *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı eserinin girişinde yaptığı tasvire atıf yapar: "Akvâm-ı İslamın umûmuna bir derece yılmılık gelmiş idi ki, Moğol Merv'i zaptettiği zaman her Tatar'ın idam eylediği adam dört yüze bâliğ olmuştu. Meraga'da bir Tatar karısı bir saray halkını alelumum katletmiş ve hiç birinde mukavemet değil, tahlis-i can için bir hareket-i mezbuhâne dahi görülmemişti."²⁸ Akçura'ya göre bu sözler, o zamanın Ortadoğu'sunda kahramanlık ve mertlik gibi meziyetlerin ne kadar aşağı düştüğünü gösteriyordu sadece.²⁹

Akçura, o zaman Kazan'ın Gölboyu Medresesi'nde tarih öğretmenliği yapan ve henüz 22 yaşında olan Ahmed Zeki Velidî'nin yayınladığı *Türk ve Tatar Tarihi* (Kazan, 1330/1912) adlı eserden övgüyle söz eder. Cengiz İmparatorluğu, Altın Orda ve Kazan hanlığı üzerinde yoğunlaşan bu eser için "Türk-Tatar tarihine dair şimdiye kadar Türkçe telif olunmuş âsârın en mükemmelidir" diye bahseder.

Kasım 1914'te İstanbul'daki Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta Slavlarla Türklerin tarihî ilişkilerini bir defa daha kaleme alır.³⁰ V. Asırda Hunların, Attila'nın liderliğinde Avrupa'ya doğru ilerleyip önüne rast gelen Slavları, Cermenleri, Frankları, Latinleri kaplamasını "Türk tufanı" olarak niteler.³¹ Doğu Avrupa'da Türklerle kuzey Slavları arasındaki tarihî çatışmanın söz eder. Ancak bu defa, 1910'da *Sırat-ı Müstakim*'de yayınladığı makalesinde hemen hiç bahsetmediği Cermen kavimlerini de işin içine katar. "İslavları doğudan Türk fâtihterinin atik atları çiğnerken, batıda Cermen şövalyelerinin demir elleri sıkıştırdı" der. Akçura'nın anlattıkları, kendi zamanının olaylarıyla uyumludur: "Bu günden bin yıl evvel İslavların sonradan kendilerine vereceği büyük zararlarını anlamışçasına, Türklerle Cermenlerin birleşerek İslavların inkişâfına müsaade etmek istemiyorlardı" der. Sözü kendi dönemindeki gelişmelere bağlayarak, bin yıl önce tarih ve coğrafyanın, zorunlu kılmasıyla Slavlara karşı bir Al-

²⁸ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, c. 1, s. 59.

²⁹ Akçuraoğlu Yusuf, "Çingiz Han," *Türk Yurdu*, 1/7, 9 Şubat 1327 [22 Şubat 1912].

³⁰ Akçuraoğlu Yusuf, *Türk, Cermen ve İslavların Münâsebât-ı Tarihiyeleri*, İstanbul, 1330 [1914], 32 s.

³¹ Akçuraoğlu, a.g.m., s. 4-6.

man-Macar-Türk ittifakının yapıldığını söyler.³² Makale, yer yer 1910'dakiyle aynıdır. Ancak, 1914'teki risalede bazı yerleri tashih etmiş, bazı kısımları genişletmiş ve tarihler ilave etmiştir. Ayrıca, tarih boyunca Türk-Alman ortak çıkarlarından ve bu çıkarların XIX. Asrın son yıllarında artmasından da bahseder. İslam ve Hıristiyan dünyasındaki çatışmalardan, Almanya İmparatorluğunun Hıristiyan dünyasında tuttuğu yerden ve imparatorluğun son yıllardaki iktisadî gelişmelerinden ve demir yolu planlarından ayrıntılı bir şekilde söz eder. İngiliz-Fransız ve Rus üçlüsüne karşı Türk-Macar-Alman ittifakının oluşmasından ve I. Dünya savaşının başlamasından bahsettikten sonra, Osmanlı devletinin Almanlara yardım etmek üzere ordularını sınırlara sevk etmesini doğru bulur.³³

Balkan Savaşı ve Türk Millî Uyanışı

1912'de yazdığı "Türklük" adlı makalesinde yeryüzünde yaşayan Türklerin nüfusu, dağıldıkları yerleri, fikrî, iktisadî durumlarını ele alır.³⁴ Yakın zamanlara kadar Türk dünyasının fikrî bakımlardan ortaçağdaki hâliyle kaldığını, Dünya yüzündeki Türklerin, dil ve din birliğinden başka hiçbir alakası olmayan küçük beylikler, hanlıklar, şehirler ve padişahlıklar hâlinde yaşadıklarını belirtir. Buna karşılık, Avrupa kavimleri Türk dünyasını iktisadî ve siyasî bakımlardan hüküm altına almaktaydı. Akçura, devamla şu çözülemeyi getirir: Tac ve tahtlarını kaybeden hanlar, beyler ve bunların çocukları mal ve mülklerini Avrupa hayatını hakkıyla tanımak için harcadılar. Hanzâde ve asilzâdeler sosyal önemlerini kaybettiler. Buna mukabil, Türk şehirlerinin küçük esnafı, ustaları ve köylü rençberleri arasında gözü açık olanlar, Avrupalılardan gördükleri yeni usul sanayi ve ticareti yapmaya başladılar. Avrupalıların sağladığı güvenlik ve ulaşım araçları bu tür girişimlerin başarıya ulaşmalarını kolaylaştırıyordu. Böylelikle Türk dünyasında yeni bir sosyal güç, zengin bir burjuvazi ortaya çıktı. Kazan, Orenburg ve Bakü şehirlerinin büyük tüccar, fabrikacı ve madenci burjuvazisi bunun örnekleriydi. Burjuvazi milliyetçiydi; iktisadî çıkarları, milliyet fikri ve duygusunun gelişmesini istiyordu. Dolayısıyla, Kazan, Orenburg ve Kazan burjuvazisi etrafında çok geçmeden milliyetçilik teorisyenleri (nasyonalizm ideologları) toplandı. İşte bir taraftan fikrî âmillerin, diğer taraftan maddî amillerin etkilerinin sonucu olarak, Türk dünyasında Türklük fikir ve duygusu doğdu.

³² Akçuraoğlu, a.g.m., s. 7-8.

³³ Akçuraoğlu, a.g.m., s. 17, 18-28, 30.

³⁴ "Türklük," *Altın Armağan*, İstanbul, 1328.

Akçura, İstanbul'un bütün Türk kavimleri için entelektüel bir çekim merkezi olmasından da bahseder. Türklüğün doğal merkezi olarak İstanbul, Türklüğün son çeyrek asırdaki uyanış ve faaliyetleri üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkili olduğunu belirttikten sonra, bu tesirin İstanbul'un arzusu olmaktan ziyade, Türklüğün İstanbul'a cezbolunmasından doğduğunu ileri sürer. Yani Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türk aydınları İstanbul'a doğru gidiyorlardı. Sanırım Akçura'nın burada vurgulamak istediği şey, İstanbul'un Türklük için bir faaliyet-te bulunmamasıydı. İstanbul Müslüman halifesinin, Türk hakanının oturduğu şehir olmaktan başka, hemen bütün Türk dünyasının Hicaz'a giden yolu üzerinde bir konak yeri ve mektep-medreseleriyle, kitap, gazete ve dergileriyle de fikir ve irfan kaynağı idi. Müslüman Türklerin hepsi kalben ve mühimce bir kısmı fikren İstanbul'a bağlı bulunuyordu. İstanbul matbuatı Türk dünyasının her tarafına dağılıyor ve Türk dünyasının her tarafından İstanbul'da okumak için talebe geliyordu. Akçura, bu öğrencilerin sayısının arzu edilenin altında olduğu kanaatini de belirtmeden edemez; "tek tük" ibaresiyle bu sayının azlığını vurgular. Böylece Türklük vücudunun organlarından, Kaşgar'dan, Kazan'dan, Gence'den, Konya'dan, Manastır'dan gelen sinirlerin birleşme noktası, beyni İstanbul oluyor, bu beyin vasıtasıyla o organlar birbirlerine bağlanıyordu. Ancak bağlar yalnız fikrî ve pek gevşekti. Kaşgar ve Kulca'dan İstanbul'a gelecek bir Türk aylarca yolda kalıyordu. Türk dünyasının parçaları arasında muntazam yollar, seri nakliye vasıtaları ve iktisadi münasebetler yoktu. Türk dünyasının büyük bir kısmında Rusların hâkim olması, bu noksanları kısmen olsun ortadan kaldırmıştı.

Akçura bundan sonra, şu önemli gelişmelere işaret eder: Türklüğün değişik kümeleri fikren ve iktisaden gelişip, büyük burjuvazi sınıfı oluşturmaktayken, Türklüğün önemli bir kısmına hükmeden Ruslar kendi iktisadî çıkarları gereği, bu Türk kümeleri arasına kara, demir ve gemi yolları yaptılar. Böylece ayrı duran Türk kümeleri arasındaki mesafe eksildi, münasebetler kolaylaştı ve arttı. Artık, Kazan'dan Taşkent'e bir hafta on günde, Orenburg'dan Bakü'ye dört günde, Kaşgar'dan İstanbul'a üç haftada gitmek imkân dairesine girmişti. Türklük kümelerinin ticarî münasebetleri çoğaldı; korkusuz seyyah ve cüretli tüccar olan Kazan Türkü, Türk dünyasının parçaları arasında faal bir fikrî ve iktisadî alış veriş akımı ortaya çıktı ve bundan umumî Türklük, 'bütün Türklük' fikirleri doğdu. Akçura, bundan sonra, "bütün Türklük" teorisini ortaya çıkarmanın İsmail Bey olduğunu ifade eder.

1913 yılının Türklük açısından bir kırılma noktası olduğunu söyler: Rumeli darbesi, başta Osmanlı Türkleri olduğu halde bütün Türklerin gözünü açarak Türk dünyasında millî bir uyanış yaratmıştı. Akçura, Osmanlı dışındaki Türklerin de aynı fikri paylaştıklarına dikkat çekiyordu. Astrahan'da yayınlanan *İdil* gazetesi, "1913 senesi bizde milliyet ve kavmiyet hissini uyandırdı... Bu yıla kadar Türk-Tatar isminden sıkılan bazı genç mirzalarımız bile Türklük-Tatarlık sancağı altında toplandılar" diyordu.³⁵

Akçura, millî uyanışla birlikte dinî uyanışın da geliştiği kanaatindedir. Zira Türklerin son bin yıllık tarihlerinde İslam dini en önemli unsur olmuştu. Din, bir milletin oluşumunda en çok rol oynayan unsurlardan olduğu için, millî tarih, bir dereceye kadar dinî tarih anlamına geliyordu. O halde millî uyanış, aynı zamanda dinî uyanış demektir. Nitekim, 1913 senesi Türk dünyasında milli uyanışla birlikte dinî uyanışında açık işaretleri görülmüştü. Bu yıl dinî uyanışı gösteren olayların en önemlisi, İslamı anlamaya ve anlatmaya çalışmak arzusu idi. Bu arzunun bir sonucu olarak, Kur'anı Türkçeye tercüme etme girişimleri olmuştu. Kuzey Türklüğü üç beş seneden beri Kur'an tercümesi meselesiyle meşguldü. Musa Carullah gibi dönemin geniş bilgi ve ihtisas sahibi bir din âlimi Kur'anı Kazan Tatarcasına çevirmişti.³⁶

Türk dünyasındaki dinî uyanıştan bahsederken, bunun bir yansıması olarak, İstanbul'da 1914'te yayınlanmaya başlanan dinî reformcu *İslam Mecmuası*'nın faaliyetlerine değinir. Mecmua, Müfti Muhammed Abduh, Kadı Rızaeddin b. Fahreddin ve allâme Musa Carullah'ın eserlerine dayanarak, İslam açısından kadınların hayat ve serbestilerini, cesaretini göstermekteydi. İslamı, günün fikrî, maddî durum ve ihtiyaçlarına göre anlayan ve yorumlayanların böyle bir dergi etrafında toplanıp tanışmaları ve örgütlenmeleri sayesinde, daha ahenkli ve etkili bir şekilde çalışarak mesleklerinin yayılması imkânına yol açabilmeleri, Hilafet makamında ancak o yıl mümkün olabiliyordu. Halbuki, İslam dünyasının diğer yerlerinde, mesela Hindistan ve Mısır'da veya Kazan ve Orenburg'da bu tür faaliyetler yarım asırdan beri görülmekteydi. Yine de, geç de olsa, İslam

³⁵ A. Y., "1329 Senesinde Türk Dünyası," *Türk Yurdu*, VI/4, 17 Nisan 1330 [30 Nisan 1914], s. 2135-2136.

³⁶ A. Y., "1329 Senesinde Türk Dünyası," *Türk Yurdu*, VI/5, 1 Mayıs 1330 [14 Mayıs 1914], s. 2166-2169. Musa Carullah Kur'an tercümesini tamamlamış fakat Ufa şehrindeki Müslüman Dinî İdaresi bunun basılmasına izin vermemiştir. Bkz. Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 71-72.

uyanişı taraftarlarının Hilafet makamında ortaya çıkması Müslümanların ve dolayısıyla Türklerin geleceği için önemli bir olaydı.³⁷

Akçura, 1915'te yayınlanan "Rusya'da Sâkin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı" adlı makalesinde Rusya Müslümanlarının dinî (ve bir bakıma siyasî) örgütlenmeleri hakkında kıymetli bilgiler verir. Çarlık Rusya'sına tâbi Müslümanlar dinî işlerinde bir tür özerkliğe sahiptiler: Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, miras, ibadete ve dinî merasimlere başkanlık (imamlık) ve bir dereceye kadar eğitim ve öğretim (özellikle din eğitimi) işleri kendilerine bırakılmıştı. Akçura bu makalesinde, Rusya'da yaşayan Müslümanların mahalle ve müftülük teşkilatına, tarih içinde geçirdiği değişikliklere ve bu teşkilatın ıslah edilmesi ve geliştirilmesi girişimlerine ve yeni Orenburg müftüsünün şahsına ait malumat vermektedir.³⁸ Rusya Müslümanların dinî örgütlenmesini ve dinî görevlilerin Rusya devleti ile olan ilişkilerini tahlil etmektedir. Rus valisi bir dinî görev için seçilen zatı onaylar veya reddederken onun ilmîne ve mesleğine değil, Rus hükûmetinin çıkarları bakımından zabıta ve siyasî sicilinin temiz olmasını göz önüne alırdı.

XIX. Yüzyılın ortalarına kadar, Orenburg müftüsü Kazan ulemâsı tarafından seçilmekte iken, bu tarihten sonra İçişleri Bakanı tarafından tayin edilmeye başlandığını öğreniyoruz. Müftü tayininde, Kazan'daki İslam aleyhindeki faaliyetleriyle tanınan doğubilimci ve misyoner İlmînski'nin dahli olduğunu işaret eder. Akçura bundan sonra, müftülük mevkiinin Rusya Müslümanları için ne kadar önemli olduğunu, bu makam üzerinde Rus milliyetçilerinin aleyhte faaliyetlerini ve Müslümanların sabır ve kararlılıkla direnmelerini anlatır. 1905 yılından I. Dünya savaşı arasındaki dönemde Rusya Müslümanları dinî teşkilatlarını düzenlemek ve müftü seçimini ellerine almak için epey çabalar göstermişlerdi. Rusya Müslümanları, özellikle savaş yıllarında Rusya devleti tarafından göz önüne alınmasını beklerken, Yeni müftü olarak, Rus yanlısı olan yeni müftü Molla Safa Bayezidof'un tayin edilmesi onları bir kere daha hayal kırıklığına uğratmıştı. Akçura, yeni müftünün nasıl yetiştiğini ve devletle olan ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar.

³⁷ A. Y., "1329 Senesinde Türk Dünyası," *Türk Yurdu*, VI/5.

³⁸ Safes [Yusuf Akçura], "Rusya'da Sâkin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı: Bu Teşkilatı İslahata Dair Arzu ve Teşebbüsler; Yeni Orenburg Müftüsü," *Türk Yurdu*, IX/1, 10 Eylül 1331 (23 Eylül 1915), s. 2752-2756; IX/2, 24 Eylül 1331 (7 Ekim 1915), s. 2764-2769.

Türkçülük Siyasetinin Sonu mu?

Akçura, Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına katılmasını bir zorunluluk olarak görmekte ve bu savaştan Türklük adına olumlu sonuçlar ümit etmekteydi. Onun (ve genel olarak Türkçülerin) gözünde, bu savaşın özel bir niteliği vardı: İmparatorluk dışındaki Türk ve Müslüman kardeşlerini mahkûmiyet ve esaretten kurtarmak gibi tarihî bir harekete de başlanmış oluyordu.³⁹ Akçura, 19 Kasım 1914'te, yani Osmanlı Devletinin savaşa girmesinden az biraz sonra, devletin verdiği kararın tarihî olarak hatasız olduğunu söylemişti. Bunun kaçınılmaz bir kader olduğunu, devletin yaptığı tercihin doğru ve haklı olduğunu harâretle savunmuştu. Türk Ocağının büyük salonunda, canlı, kalabalık, ümitli ve heyecanlı bir dinleyici gruba sesleniyordu. Herkes ümitli ve heyecanlıydı.⁴⁰

Bundan tam beş yıl sonra, 16 Eylül 1919'da, yine Türk Ocağında, fakat bu defa küçük salonda, daha az ve heyecansız bir dinleyici gruba seslenirken, her şeye rağmen, ümitsizliğe kapılmadığı izlenimini vermektedir. 1914'teki iddialarının doğru olduğunu ispat etmek istiyordu: Kurtulmak ve kurtarmak ideali uğruna, pek çok, sayısız kurban verdiklerini söylüyordu: "Ben hâlâ hakkın, hakkımızın, Türkün hakkının en sonunda galip geleceğine imanımda sâbitim. Hatta bütün dehşetlerine, felaketlerine, açlığına, susuzluğuna, Türk milletinin bedeninde belki de biraz ruhunda açtığı yaralara rağmen geçen beş kan ve ateş senesinden büyük emelin kazandığına, büyük emele doğru ilerlediğimize kâniim" diyordu.⁴¹

Türkiye dışındaki Türklerin durumlarının iyiye gitmesiyle teselli buluyordu. "Varlığına, dirliğine, ilerlemesine en çok dikkat, en ziyade ihtimam edeceğimiz şey, Türk ili veya Türk illeridir. İşte bu Türk illeri, geçen Cihan Harbinden kazanarak çıkıyor" diyordu. Gerçi Türk yurdunun sınırları biraz daha doğruya, biraz daha kuzeye itilmişti. Şüphesiz bu bir kayıptı. Ancak, Türk illeri güneyde ve kuzeyde milliyetini daha şuurulu anlamaya, milliyetini gerçekleştirecek adımlar atmaya başlamışlardı.⁴²

Akçura, 1917-18 yıllarını Kuzey Türk illerinde geçirdiğini, bu iki sene içinde onların hayatlarını, faaliyetlerini, eğilimlerini ve değişimlerini yakından tanıdığını söylüyor. Onların bu geçen üç beş sene içinde başlarından geçen birçok

³⁹ A.Y., "Cihan Harbi ve Türkler," *Türk Yurdu*, VII/1, 11 Kânûn-ı evvel 1330, s. 2425-2430.

⁴⁰ Akçuraoğlu Yusuf, "Cihan Harbine İştirâkımız ve İstikbâlimiz," *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makâle*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1340 / 1924, s. 7-20.

⁴¹ Akçuraoğlu, a.g.m., s. 11.

⁴² Akçuraoğlu, a.g.m., s. 12-13.

olay ve deneyim sayesinde, olgunlaştıklarını gözlemlemiştir. Beş on sene önce en uzak emelleri Müftülerini (dinî liderlerini) serbestçe seçebilmektir. Daha önceki emelleri, bir Rus subayını Müftü makamında görmemek, modern bir okul kurma izni alabilmek ve en basit hakları talep etmekten ibaret iken, geçen iki üç sene içinde millî meclisler (kurultaylar) kurmuş, millî kongreler düzenlemiş, millî hükümetler kurmuş, hatta millî devlet hudutları çizmişler, milli alaylar oluşturarak millî hükümetlerini müdafaaya çalışmışlardır. Gerçi bu yapılan şeylerin çoğu devam edemedi; fakat bunlar bağımsız hayatın basamaklarıydı ve bu milletler onlara basarak yükselecekti. Yeni Türk devletlerinden biri, Azerbaycan Cumhuriyeti, hâlâ yaşıyordu ve bu Türk devletinin bir tür himaye altında bağımsız olarak yaşaması ihtimali vardı. Eğer Türklük bir bütün olarak algılanırsa, bütün bunlar az bir başarı değildi. Türk illerinin kuzey kitlesinde bağımsızlıklar, muhtariyetler kurulması ve özellikle bu istiklal ve muhtariyet fikirlerinin o Türk illerinin ortak dimağında, millî bilincinde yer etmesi mühim ve büyük gelişmelerdi.⁴³

Aynı konuşmasında, fikirlerinin evrimi açısından önemli ve değişik bir yola yöneldiği görülmektedir. Türkçülük cereyanının gitgide iki kola ayrıldığını iddia ediyor: Demokratik Türkçülük ve emperyalist Türkçülük. Demokratik Türkçülük, milliyet esasını, her millet için bir hak olarak görüyor ve bütün Türkler için istediği bu hakkı, diğer milletlere de aynı derecede hak olarak tanıyordu. Arapların, Arnavutların ve diğer milletlerin bu hakka dayanarak haklı olarak istediklerinin verilmesinin taraftarıydı. *Türk Yurdu* (aslında kendisi) bu görüşünü, Arap meselesinde birkaç defa ifade etmişti.

Türklerin büyük bir kısmı diğer milletlerin hükmü altında yaşıyordu. Hâkim durumda olanlar (Osmanlılar) bile, iktisadi ve kültürel bakımlardan bağımlıydılar. Bu durumu kabul ve teslim eden demokrat Türkçüler, Türkün mevcut birikiminin ancak kendi kendini yaşatmaya yeteceğini düşünüyorlardı. Diğer milletleri asimile etmek şöyle dursun, yönetmeye çalışmayı bile, o gücü azaltmaya sebep olacağından, zararlı sayıyorlardı. Emperyalist Türkçülerse çoğu kez Avrupa nasyonalistlerine benziyorlardı. Haklı olana değil, sadece kendi gücünü arttıran milliyetçiliğe taraftardılar. Demokratik milliyetçilik ise hakka dayanıyordu ve savunmacıydı. Gasp edilen hakkı almaya, gasp edilmek istenileni savunmaya çalışıyordu.⁴⁴

⁴³ Akçuraoğlu, a.g.m., s. 13.

⁴⁴ Akçuraoğlu, a.g.m., s. 16-17.

Bu konuşmayı yaptığı 1919 tarihinden, *Türk Yılı* dergisinin ilk (ve son) sayısını yayınladığı 1928'e kadar Türkçülükten söz ettiğine rastlamıyoruz. 654 sayfalık bu hacimli eserin büyük bir kısmını Akçura yazmıştır: Baş taraftaki "Türkiye Cumhuriyeti" (s. 41-82) adlı kısımda bir tarih hülasasından sonra yeni Türk cumhuriyetinin savunma ve adliye işleri, maarif, iktisat işleri, İçişleri Bakanlığı, Türkiye'nin malî idaresi gibi konuları ayrı başlıklar halinde inceler. Bir kitap büyüklüğündeki diğer makalesi ("Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları," s. 289-455) ise eserin en önemli bölümünü oluşturmaktadır.

1904'te yazdığı *Üç Tarz-ı Siyaset* makalesinde Türkçülük siyasetinden bahsederken, "din-i İslam, Türk milliyetinin teşkilinde mühim bir unsur olabilir. İslam Türklüğün birleşmesinde son zamanlarda Hıristiyanlıkta olduğu gibi, içinde milliyetlerin tahaddüsünü [doğmasını] kabul edecek şekilde tahavvül eylemelidir [değişmelidir]" demektedir. Bu görüşünü 1928'de tashih eder: "Bugünkü düşünceme göre, bu makalede mühim bir tahlil noksanı vardır: 'Türklük siyaseti' ile 'tevhîd-i Etrâk', 'İslam siyaseti' ile "tevhîd veya ittihâd-ı İslam' birbirlerine karıştırılmıştır. Osmanlı devletinin dâhilen 'Türklük' veya 'İslam' siyaseti takip etmesi, hâricen "Pan-Türkist' veya 'Pan-İslamist' olmasını mutlaka icap ettirmez. Ve bu tahlil de yapılabilmiş olsa idi, 1908'den bugüne değin vâki olan hâdisât, daha çok sarîh görülmüş ve ifade edilmiş olurdu" der.⁴⁵

1929'da, "Nutuk" üzerine yazdığı bir makalede, Gazi'nin siyasi ve içtimai fikirlerini, yani felsefesini incelerken, onun tamamen realist olduğu, hayata bakışında, romantik ve mistik duygu ve düşüncelere yer olmadığı hükmüne varır.⁴⁶ Bütün Osmanlı hükûmet ricâli, İstanbul'un düşünür ve aydınları bu reel bakış açısına göre, çok romantik, hissî ve mistik vehim ve hayaller arkasında dolaşıyorlardı. Akçura, Türk devletinin genel siyasetinin de bu realist görüşe göre şekillendiğini söyler. Pan-islamizm ve Pan-turanizm siyasetlerine dair mütalaa ve münakaşaları Atatürk'ün *Nutuk*'ta çok vâkıfâne yürüttüğünü ifade ettikten sonra, Atatürk'ün bu husustaki sözlerini nakleder: "Dünyanın bugünkü umumi şerâiti ve asırların dimağlarda ve karakterlerde temerküz ettirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olmaz."⁴⁷

Aslında, Akçura'nın kendisi de gerçekçiydi. Cumhuriyet dönemindeki yeni şartları benimsemiş ve bu dönemde yeni Türk devletinin başarılı bir şekilde

⁴⁵ Akçuraoğlu Yusuf (derleyen), *Türk Yılı 1928*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928, s. 406.

⁴⁶ Akçuraoğlu Yusuf, "Nutuk," *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 1/1, Haziran-Ağustos 1929, s. 16-17.

⁴⁷ Akçuraoğlu Yusuf, "Nutuk," s. 22.

gelişmesine hizmet etme idealine yönelmiştir. *Türk Yılı*'nda yazdığı uzun makalede de görüleceği üzere, Türkçülüğün tarihî gelişimini anlatırken, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasını Türkçülük idealinin gerçekleşmesi olarak yorumlamaktadır.⁴⁸

Sonuç olarak, daha ilk gençlik yıllarından beri, Kuzey Türklerine olan bağlılığını daima muhafaza eden Akçura'nın, Osmanlı aydınlarının dikkatini Rusya Türkleri üzerine çekmeyi amaçladığını görüyoruz. Bunda önemli ölçüde başarılı da olmuştur. Aynı soydan ve dinî inançtan gelmelerine rağmen, Rusya Türkleriyle Osmanlı Türkleri arasındaki kültür farklarını görüyor, Türklük dünyasının bu iki parçası arasında bir köprü olma vazifesini üstleniyordu. Bunu hem fikir yazılarında hem de siyasî girişimlerinde görmek mümkündür. Fikirlerinin evrimine baktığımızda, ilk yazılarında ve II. Meşrutiyet döneminde İslamî reform ve milliyetin oluşumunda din unsuruna ağırlık verirken, daha sonra sadece milliyet vurgusuna ve dünyevî Türkçülüğe önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

Yusuf Akçura'nın Rusya Türklerine İlişkin Eserleri:

1897

"Kazan Ulemâsından Mercanî Efendi," *Malûmat*, c. 23, sayı 69, 20 kânûn-ı sâni 1312 [11 Şubat 1897], s. 421-422 (Y. Akçurin ve Abbas).

1905

"Rusya İhtilâline Dair," *Eski Şûrâ-yı Ümmet'de Çıkan Makalelerimden* adlı eser içinde, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329, s. 48-60. 14 Eylül 1905'te yazdığı ve aynı yıl *Şûrâ-yı Ümmet* dergisinde çıkan makalesinin yeniden neşridir.

1906

Dinî Münâzaralarda İrkinçilik Hakkında, Kazan: Haritanof Matbaası, 1906.
Ulûm ve Tarih, Kazan: Haritanof Matbaası, 1906, 34 sayfa.

1907

Damulla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli, Kazan, 1907.
Mevkûfiyet Hâtıraları, Orenburg, 1907, 48 sayfa. 1330'da [1914] İstanbul'da yeniden basılmıştır.

⁴⁸ Akçuraoğlu Yusuf (derleyen), *Türk Yılı 1928*, s. 454.

“Başkurt Avulunda,” *Vakit* (Orenburg), no. 186, 23 İyün 1907, s. 2-3; no. 197, 19 İyül 1907, s. 3-4; no. 201, 28 İyül 1907, s. 3-4; no. 203, 2 Avgust 1907, s. 2-3; no. 209, 21 Avgust 1907, s. 2-3.

“3’ünçi İyün Vâkıa-i Müessifesi,” *Vakit* (Orenburg), no. 193, 10 İyül 1907, s. 2-3; no. 194, 12 İyül 1907, s. 2-3.

3’ünçi İyün Vâkıa-i Müessifesi, Orenburg: Kerimof, Hüseynof ve Şürekâsı Matbaası, 1907, 28 sayfa. Daha önce, *Vakit* (Orenburg) gazetesinde yayınlanmıştır. 1907’den sonra Rusya’da canlanan irticaa karşı, Türklerin hürriyet ve haklarını savunuyordu.

“Milliyet ve Yer,” *Vakit* (Orenburg), no. 218, 11 Sintabr 1907, s. 2-3.

“Yine 31 Mart Pravilası,” *Vakit* (Orenburg), no. 223, 22 Sintabr 1907, s. 2-3, (Y.A.)

“Hanlar Memleketinden,” *Vakit* (Orenburg), no. 226, 29 Sintabr 1907, s. 3; no. 231, 13 Oktabr 907, s. 2, (Y.A.)

“Üçünçü Duma,” *Vakit* (Orenburg), no. 241, 8 Noyabr 1907, s. 1-2; no. 242, 10 Noyabr 1907, s. 1-2 (Y.A.).

“İslavyanlar, Müsülmanlar, Türkler,” *Vakit* (Orenburg), no. 243, 13 Noyabr 1907, s. 1. (Y.A.).

“Merhum Dumalar ve Üçünçü Duma,” *Vakit* (Orenburg), no. 248, 23 Noyabr 1907, s. 2; no. 249, 27 Noyabr 1907, s. 2-3 (Y.A.).

“Duma’da Milliyet Meselesi,” *Vakit* (Orenburg), no. 250, 29 Noyabr 1907, s. 1-2 (Y.A.).

“Rusya Tehlikede!...,” *Vakit* (Orenburg), no. 258, 18 Dikabr 1907, s. 2 (Y.A.).

“Şahtaintski ve Makâleleri,” *Vakit* (Orenburg), no. 261, 25 Dikabr 1907, s. 2-3 (Y. Akçuraoğlu).

“İslav Ciyunu,” *Vakit* (Orenburg), no. 268, 15 Ganvar 1908, s. 2-3; no. 269, 17 Ganvar 1908, s. 2-3; no. 270, 20 Ganvar 1908, s. 2-3 (Y. Akçuraoğlu).

“Rusya’da İçkiçilik,” *Vakit* (Orenburg), no. 272, 24 Ganvar 1908, s. 2 (Y. Akçuraoğlu).

“Niçek İşlerge,” *Vakit* (Orenburg), no. 274, 29 Ganvar 1908, s. 1-2; no.283, 19 Fivral 1908, s. 2 (Y. Akçuraoğlu).

“Millî Bir Bayram,” *Vakit* (Orenburg), no. 284, 21 Fivral 1908, s. 1 (Y. Akçuraoğlu).

“İsmail Bey Encümeni,” *Vakit* (Orenburg), no. 289, 4 Mart 1908, s. 2 (Y. Akçuraoğlu).

“İdarege Mektublar: Muharrir Efendi,” *Vakit* (Orenburg), no. 309, 21 April 1908, s. 3-4.

“Dârü'l-Hilâfet Yolundan,” *Vakit* (Orenburg), no. 380, 9 Oktabr 1908, s. 2; *Vakit* (Orenburg), no. 385, 23 Oktabr 1908, s. 2-3; *Vakit* (Orenburg), no. 387, 28 Oktabr 1908, s. 2-3 (A.Y.)

“İstanbul'da Tatar Ristoranı,” *Vakit* (Orenburg), no. 421, 20 Ganvar 1909, s. 1-2 (Y.A.)

“Yok-Bar,” *Vakit* (Orenburg), no. 524, 26 Sintabr 1909, s. 2-3, no. 525, 29 Sitabr 1909, s. 2; no. 528, 8 Oktabr 1908, s. 2-; no. 530, 13 Oktabr 1909, s. 2-3; no. 536, 27 Oktabr 1909, s. 2-3; no.563, 8 Ganvar 1910, s. 2 (AY).

1908

“Bir Müsteşrik Seyahati Semerelerinnen,” *Şûrâ* (Orenburg), 4, 15 Şubat 1908, s. 104-107. Çuvaşlar hakkındadır.

“Yine Tâlim Meselesi,” *Tercüman* (Bahçesaray), 31 Ağustos 1324 (13 Eylül 1908), (Safes).

“Rusya'da Sâkin Türklerin Hayât-ı Medeniye, Fikriye ve Siyasiyelerine Dair,” *Sırât-ı Müstakîm*, II/39, 21 Mayıs 1325, s. 201-204; II/40, 28 Mayıs 1325, s. 214-218.

1909

“Medreselerin Islahı,” *Sırât-ı Müstakîm*, IV/79, 25 Şubat 1325, s. 5-9, (Lamelif).

“Seyahat Hatıraları,” *Şûrâ* (Orenburg), 22, 1908, s. 698-701; 23, 1908, s. 732-735; 24, 1908, s. 767-769; 2, 1909, s. 50-52; 10, 1909, s. 307-310.

1910

“İttihad-ı İslav Kongresi Hakkında,” *Teârif-i Müslimîn*, I/8, 8 Temmuz 1326, s. 125-128; I/9, 22 Temmuz 1326, s. 143-144, (Lamelif).

“Türkler ve İslavlar,” *Sırât-ı Müstakîm*, IV/104, 19 Ağustos 1326 [1 Eylül 1910], s. 453-456 (A.Y.).

1911

“Asya-yı Vüstâ Felaketzâdegâni Menfaatine Verilen Bir Konferans,” [Türkistan'daki zelzele felaketi üzerine] *Sırât-ı Müstakîm*, V/128, 3 Şubat 1326 [16 Şubat 1911], s. 398-399. Türkistan'da meydana gelen felaket karşısında Osmanlı aydınlarının umulan tepkileri vermemesini ve Türk aydınlarının İslam ülkelere gereken ilgiyi göstermemelerini keskin bir şekilde eleştirir.

1912

“Şihâbüddin Marcânî İstanbul’da,” *Mercânî*, nâşiri: Salih b. Sâbit Ubeydullin, Kazan: Maarif Matbaası, 1333, s. 417-426.

“Türklük,”⁴⁹ *Altın Armağan*, İstanbul, 1328.

“Mirza Feth Ali Ahundof,” *Türk Yurdu*, I/5, 12 Kânûn-ı sâni 1327, s. 127-131.

“Emel,” *Türk Yurdu*, II/16, 14 Haziran 1328, s. 484-491.

“Türk ve Tatar Tarihi,” *Türk Yurdu*, II/18, 12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912], s. 557-560; II/19, 26 Temmuz 1328 [7 Ağustos 1912], s. 592-598.

“Türklerin Büyük Muallim ve Muharriri İsmail Bey Gasprinski,” *Türk Yurdu*, II/10, 6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912], s. 690-695.

“Léon Cahun ve Muallim Barthold’a göre Çingiz Han, I-IX” *Türk Yurdu*, I, 1327-1328, s. 17-22, 47-53, 78-82, 114-116, 139-144, 177-183, 202-206, 240-244, 268-272, 303-307, 326-330.

“Cemiyet-i Turaniye ve Asya Tarihinde Turanîler,” *Türk Yurdu*, II, 1328, s. 415-423, (T.Y.)

1913

“Ahmed Midhat Efendi,” *Türk Yurdu*, III/30, 27 Kânûn-ı evvel 1328, s. 167-178.

“Halka,” *Halka Doğru*, I/22, 5 Eylül 1329, s. 169-172; I/23, 12 Eylül 1329, s. 177-178; 26 Eylül 1329, s. 193-194; I/27, 1 Teşrîn-i evvel 1329, s. 209-211; I/31, 7 Teşrîn-i sâni 1329, s. 237-238.

1914

“Geçen Yıl: 1329 Senesinde Siyaset-i Umûmiye,” *Türk Yurdu*, VI/1, 6 Mart 1330 [19 Mart 1914], s. 2020-2033, (T.Y.).

“1329 Senesinde Türk Dünyası,” *Türk Yurdu*, VI/3, 3 Nisan 1330 [16 Nisan 1914], s. 2098-2104; VI/4, 17 Nisan 1330 [30 Nisan 1914], 2135-2141; VI/5, 1 Mayıs 1330 [14 Mayıs 1914], s. 2166-2169.

“Muallime Dair,” *TY*, VI/12, 27 Teşrîn-i sâni 1330 [10 Aralık 1914], s. 2409-2412

“Cihan Harbi ve Türkler,” *Türk Yurdu*, VII/1, 11 Kânûn-ı evvel 1330, 2425-2430.

⁴⁹ Ayrıca bkz. “Türklük,” *Salnâme-i Servet-i Fünûn*, 1328, s. 187-196.

“İstizaha Cevap,” *Türk Yurdu*, VII/2, 25 Kânun-ı evvel 1330, s. 2440-2443. İsmail Gaspıralı'nın vefatına ilişkin yazılan yazılardan sonra, okuyuculardan gelen talep üzerine, onun hayatına ait bazı ilave bilgiler verilmektedir.

Türk, Cermen ve İslavların Münâsebât-ı Tarihiyeleri, İstanbul, 1330 [1914], 32 s.

1915

“Düşünülecek Meselelerimizden,” *Türk Yurdu*, VII/75, 8 Kânûn-ı sâni 1330 [21 Ocak 1915], s. 2460-2462, (A.Y.)

“Hüseyinzâde Ali Bey,” *Türk Yurdu*, VIII/3, 2 Nisan 1331 [15 Nisan 1915], s. 2550-2556; VIII/4, 23 Nisan 1331 [6 Mayıs 1915], s. 2566-2570; VIII/5, 7 Mayıs 1331 [20 Mayıs 1915], s. 2571-2580, (Safes). Hüseyinzâde Ali Bey'in çok güzel yazılmış bir biyografisidir.

“Rusya'da Sâkin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı: Bu Teşkilatı İslahata Dair Arzu ve Teşebbüsler; Yeni Orenburg Müftüsü,” *Türk Yurdu*, IX/1, 10 Eylül 1331 (23 Eylül 1915), s. 2752-2756; IX/2, 24 Eylül 1331 (7 Ekim 1915), s. 2764-2769.

1916

L'Etat actuel et les aspirations des Turco-Tatares musulmans de Russia, Lausanne, 1916.

Die gegenwaertige Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Besterbungen, Bern, 1916, 12 s.

1919

“Cihan Harbine İştirâkimiz ve İstikbâlimiz,” *Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitâbe ve Makâle*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1340 / 1924, s. 7-20. 16 Eylül 1335'te [1919] İstanbul Türk Ocağı'nda yaptığı bir konuşmanın metnidir.

1925

“Dârülfünûnlarda Talebe Hayatı ve Talebe Rûhu,” *Türk Yurdu*, II/7, Nisan 1341, s. 17-26. Buhara medreselerinde okuyan talebelerin hayatından ve ruhundan da bahseder.

1928

“Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları,” *Türk Yılı 1928*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1928, s. 289-455.